

Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych

Wprowadzenie

Artykuł jest próbą spojrzenia geografa na proces planowania przestrzennego przez pryzmat potrzeby waloryzowania przestrzeni kulturowej. Jest więc tekstem z pogranicza dyscyplin przyrodniczych, humanistycznych i technicznych. Próbuje odnieść się do relacji jakie zachodzą pomiędzy waloryzacją środowiska przyrodniczego a oceną krajobrazu kulturowego. Dyskusje prowadzone podczas wielu konferencji upewniły autorkę, iż znajomość cech parametrycznych środowiska przyrodniczego jest niezbędna, ale niewystarczająca do realnego procesu waloryzacyjnego poprzedzającego wszczęcie inwestycji i do właściwego przygotowania procedur ocen oddziaływania na środowisko (OOS). Ograniczanie się do określania cech fizykochemicznych oraz parametrów obiegu materii i energii w geosystemach, w obrębie których planowane są procesy inwestycyjne, nie daje rzeczywistego obrazu i skali problemu. Wyłącznie ta byłaby błędnym rozumieniem obowiązującej zasady ekorozwoju.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi przyrodników na potrzebę uwzględniania kwestii ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na równi z ochroną środowiska przyrodniczego. Problematyka ta, pozostawiona do niedawna wyłącznie architektom, wymaga spojrzenia przyrodnika, gdyż nauki geograficzne są w stanie znacząco wzbogacić studia architektoniczne o zagadnienia dotyczące genezy i specyfiki przyrodniczej matrycy krajobrazu, co tak naprawdę jest niezbędne w świadomym procesie planistycznym.

Artykuł ma na celu także przedstawienie zmian, jakie zaszły w ostatnich latach w zakresie planowania przestrzennego i roli człowieka w tym systemie jako twórcy koncepcji planistycznych i jednocześnie odbiorcy efektów inwestycyjnych. Uwzględnia więc myśl „przestrzeń kształtowana przez ludzi i dla ludzi”. W artykule przeprowadzono dyskusję relacji pojęć środowiska i krajobrazu kulturowego w nawiązaniu do obowiązujących aktów prawnych.

Zasadniczym celem artykułu jest omówienie metod i kryteriów oceny krajobrazu zaczerpniętych z prac w zakresie geografii kultury oraz architektury krajobrazu, które przyrodnicy powinni uwzględniać w procesie sporządzania raportów OOS i opracowań ekofizjograficznych oraz innych okołoprojektowych dokumentów i ekspertyz.

Krajobraz kulturowy – zakres pojęcia

Urszula Myga-Piątek

System środowiska geograficznego ma charakter **przestrzenny**. Cecha ta dotyczy także fizjonomicznej strony środowiska, czyli krajobrazu. Pomiędzy procesami przyrodniczymi a działalnością ludzką zachodzą dynamiczne związki, które dają się analizować nie tylko strukturalno-funkcjonalnie, ale także wizualnie. W niniejszym artykule autorka świadomie koncentruje się na ocenie fizjonomicznej strony krajobrazu. Nie jest to jednak propozycja oparta wyłącznie na kryteriach estetycznych, ale także na bardziej złożonym zestawie wyznaczników wartości krajobrazu.

Podstawą takiego podejścia jest uchwycenie sensu i rezultatu ludzkiego działania w rzeczywistości przyrodniczej i społecznej. Zgodnie z tym założeniem wiedza o krajobrazie nie ma charakteru wyłącznie empirycznego, lecz wzbogacona jest o elementy subiektywne i indywidualne. Środowisko przyrodnicze traktowane jest zatem jako kontekst działalności człowieka. W badaniach nad krajobrazem rozważa się czasoprzestrzenne sekwencje działalności człowieka w środowisku. Stwarza to możliwość głębszej refleksji, która wynika z historycznej ewolucji przestrzeni. Wymaga jednak od badacza podejścia interdyscyplinarnego, gdyż wyjaśnienie części zjawisk leży poza bezpośrednim polem badawczym geografii (Myga-Piątek 2005 a,b).

Krajobraz kulturowy tworzy historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, która objawia się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoista fizjonomia (Myga-Piątek, 2001). Obecna postać krajobrazu w każdym miejscu Ziemi stanowi rezultat długotrwałego rozwoju, a jego charakter (określony m.in. przez jego strukturę i funkcję) nie tworzy ostatecznego stadium, lecz reprezentuje chwilowy stan, podlegający zmianom w kolejnych epokach historycznych.

Krajobraz kulturowy jest podstawowym tematem badawczym stosunkowo młodej dziedziny jaką jest architektura krajobrazu. Architektura jako dziedzina bardzo użytkowa, swe zainteresowanie krajobrazem skłania w kierunku pragmatycznym. Prace naukowe służą głównie inwentaryzacji i waloryzacji krajobrazu kulturowego w celu jego ochrony i harmonijnego kształtowania oraz planowania przestrzennego. Prowadzone są także studia nad treścią i formą krajobrazu na potrzeby oceny estetyczno-wizualnej przestrzeni. W podejściu tym krajobraz traktowany jest jako świadectwo i „surowy weryfikator” (cyt. Bogdanowski 2001) poczynań planistyczno-przestrzennych minionych dziesięcioleci. W większości prac współczesnych polskich architektów krajobrazu przewija się potrzeba uporządkowania po PRL-owskiego krajobrazu, w którym lekceważono zastany, rzeczywisty potencjał przyrodniczo-kulturowy i zaprzeczano wieloletnim tradycjom cywilizowanego krajobrazu miast i wsi, czyli stylowej kompozycji urbanistycznej lub ruralistycznej (Bogdanowski, red. 2001). W trosce o ochronę harmonijnego, tradycyjnego lub zabytkowego krajobrazu architekci z uznaniem odnoszą się do takich kategorii jak tradycja i kanon miejsca czy regionalizm, swojskość i tożsamość krajobrazu (Myczkowski 2003; Pawłowska 2001; Pawłowska, Swaryczewska 2002). Główną ideę ochrony i kształtowania krajobrazu stanowi krakowska krajobrazowa doktryna konserwatorska.

Podstawowymi metodami w architekturze krajobrazu są: metody jednostek architektoniczno-krajobrazowych tzw. JARK (dla skali planistycznej) i WARK – wnętrz

architektoniczno-krajobrazowych (na potrzeby skali architektonicznej), opracowane przez zespół architektów krakowskiej szkoły architektury krajobrazu pod kierunkiem profesora J. Bogdanowskiego. Postępowanie architektoniczne polega na kolejnych etapach, które w hierarchicznym **porządku** przedstawiają się następująco: określenie zasobu (inwentaryzacja dóbr kultury i elementów krajobrazu – treść), waloryzacja (ocena wartości, pozytywnych i negatywnych stron zjawisk, treść i forma), opracowanie wytycznych określających co należy zrobić, jak działać aby wytworzyć określone strefy ochrony (koncepcja), opracowanie konkretnego projektu zagospodarowania obszaru oraz końcowe wdrożenie (Bogdanowski, 1990, 1996, 2001). W kontekście zasadniczego celu – ochrony zabytkowych i tradycyjnych krajobrazów – tworzone są odrębne od geograficznych klasyfikacje i typologie (porównaj np. Michałowski 1996).

Zagrożenia krajobrazu kulturowego

Obecny stan krajobrazu kulturowego Polski może budzić wiele obaw. Historycznie komponowana przestrzeń kulturowa, w wyniku żywiołowych przemian w okresie socjalistycznego uprzemysławiania i przyspieszonego „unowocześniania” Polski Ludowej została zatrwajająco zdewastowana. Proces demokratyzacji Polski, rozpoczęty po 1989 roku początkowo nasilił tylko niekorzystne zmiany. Wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej i duże uprawnienia dla władzy samorządowej oraz własności prywatnej były powodem przyspieszania ścieżek decyzyjnych w obrębie procesu planistycznego.

Realia polskiej rzeczywistości narażają na wiele niebezpieczeństw jakość krajobrazu i środowiska przyrodniczego. Dzieje się tak wskutek:

- uwarunkowań ekonomicznych: wymuszania na inwestorach oszczędności poprzez ograniczanie działań prośrodowiskowych lub ich lekceważenia (rezygnacja ze studium krajobrazowego, bylejakosć);
- niewiedzy o możliwych zagrożeniach środowiska i krajobrazu;
- nacisków wymuszających pośpiech i uproszczenie procedur inwestycyjnych ze strony inwestorów oraz władz samorządowych (pilne potrzeby społeczno-gospodarcze) kosztem walorów środowiska i cech przestrzeni kulturowej;
- znacznych rozmiarów inwestycji (hipermarkety, lotniska, autostrady), charakteryzujących się typowością rozwiązań i powszechnością występowania (Sas-Bojarska 2002).

Niekorzystne zmiany w krajobrazie mogą być spowodowane m.in.:

- fizycznym zniszczeniem zasobów naturalnych i kulturowych (bezpowrotnie – zmiany bezpośrednio) np.: wyburzeniem obiektu zabytkowego, zniszczeniem założenia parkowego, niszczeniem naturalnych form terenu (wydmy, doliny), co jest łatwe do przewidzenia nawet dla laików, a więc proste do uniknięcia lub minimalizowania strat;
- zakłóceniem funkcjonowania ekosystemów przyrodniczych (najczęściej skutki mają charakter opóźniony i są trudniejsze do przewidzenia bez ekspertyz) np.: rozcięciem układów tworzących zespoły krajobrazowe, przzerwaniem więzi i uwarunkowań ekologicznych;
- naruszeniem pewnych unikatowych cech przestrzeni prowadzących do zmian fizjonomii (dają opóźnione w czasie skutki), np.: zniszczenie, układów kompozycyjnych, osi i ekspozycji widokowych, liniowych układów historycznych czy zniszczeniem har-

monii i kompozycji przestrzennej, rozcięciem jedności systemów, intruzją obcych, wielkogabarytowych elementów, utratą indywidualnych cech krajobrazu poprzez wprowadzenie elementów typowych, powszechnych w całym kraju):

- lokowaniem nowych, niepożądanych elementów infrastruktury i wszczynaniem negatywnych oddziaływań (hałas, spaliny, składowiska odpadów).

W procesie planowania przestrzennego specjalną troską powinny być otaczane nie tylko obszary przyrodniczo cenne chronione na mocy ustawy o ochronie przyrody (środowisko przyrodnicze i krajobraz naturalny), ale także obszary chronione mocą ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami, w tym materialne: obiekty archeologiczne, zespoły architektoniczne, urbanistyczne, krajobrazy wiejskie, rolniczo-osadnicze, makroprzestrzenne zespoły kompozycyjne, zespoły dworsko-folwarczne, założenia parkowo-pałacowe, jednostki krajobrazowo-kulturowe oraz niematerialne: np. przedpola ekspozycyjne miejsc i obszarów o najwyższych walorach, panoramy, osie widokowe, wnętrza krajobrazowe, itp. (Böhm, Pawłowska 1993).

Planowanie przestrzenne a ochrona krajobrazu kulturowego

Planowanie przestrzenne obecnie rozumiane jest jako świadome i zorganizowane działanie dla określenia stanu przestrzeni i rozpoznania potrzeb ludzkich oraz projektowanie i ustalenie sposobu, a także zasad ich zaspokojenia w formie zagospodarowania przestrzennego. W grupie potrzeb człowieka wymienia się potrzeby gospodarcze, techniczne, cele utylitarne, ale przede wszystkim potrzeby podstawowe – zapewnienie zdrowych i wygodnych warunków życia. Proces ten powinien odbywać się na podłożu znajomości walorów krajobrazu i uwarunkowań środowiska geograficznego (Dąbrowska-Budziło 2002a, Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Planowanie przestrzenne i gospodarowanie przestrzenią określa m.in.:

- diagnozę stanu zagospodarowania przestrzennego,
- czynniki zmian społeczno-gospodarczych i mechanizmy przemian przestrzennych,
- miejsca o zaburzonej równowadze ekologiczno - ekonomicznej,
- międzyregionalne przepływy zanieczyszczeń środowiska przyrodniczego,
- prognozę rozwoju gospodarczego zgodnego z zasadami zrównoważonego rozwoju (Sas-Bojarska, 2002).

System planowania przestrzennego jako domena architektów coraz częściej dopuszcza, a nawet z mocy ustawy wymaga udziału specjalistów z zakresu nauk przyrodniczych. Opracowania z zakresu planowania przestrzennego uwzględniają opinie przyrodników m.in. w zakresie funkcjonowania geosystemów, rejestracji i badania ich przemian oraz skutków oddziaływań człowieka (wyrażone formalnie w postaci różnych dokumentów okołoprojektowych tj.: inwentaryzacji i waloryzacji środowiska przyrodniczego dla różnych potrzeb np.: osadnictwa, rolnictwa, turystyki i rekreacji; ocen i raportów oddziaływania inwestycji na środowisko przyrodnicze; opracowania ekofizjograficznych – podstawowych i problemowych). W ekspertyzach tych zwraca uwagę niedostateczne zainteresowanie kwestią krajobrazu kulturowego. W procesie planowania opinia specjalistów skoncentrowana jest bowiem na ochronie środowiska przyrodniczego, a niewiele miejsca poświęca się ochronie krajobrazu kulturowego.

Wydaje się słuszne, iż aby implementacja koncepcji ekorozwoju była w pełni realizowana niezbędne jest respektowanie zasady równowagi w zakresie dziedzictwa kulturowego. Dopiero łącznie powinny stanowić podstawę sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Dotyczy to w szczególności planowania strategicznego, czyli długofalowego, w którym określamy miejsce i poziom organizacji przestrzeni jaki chcemy osiągnąć w przyszłości oraz metody osiągnięcia tych celów.

Metody oceny krajobrazu kulturowego

Aby wzmocnić potrzebę uwzględniania jakości krajobrazu kulturowego w planowaniu przestrzennym należy uzupełniać powyższe opracowania o oceny dotyczące treści i formy krajobrazu. Podstawowymi metodami tej oceny powinny stać się m.in.: kompleksowe badania terenowe – w tym szczegółowe inwentaryzacje obiektów i miejsc o cechach zabytkowych oraz ocena ich rangi, kondycji i funkcji; studia archeologiczno-historyczne; analizy archiwalnych materiałów kartograficznych, danych tele-detekcyjnych oraz materiałów planistycznych. Wydaje się także słuszne wzbogacenie badań o metody socjologiczne, np. metody ankietowe dotyczące badań partycypacji społecznej i percepcji krajobrazu. Celem takich opracowań powinno stać się np.:

- odtworzenie etapów ewolucji krajobrazu kulturowego;
- rozpoznanie i charakterystyka aktualnego stanu oraz funkcjonowania krajobrazu;
- diagnoza dalszej ewolucji krajobrazu kulturowego (ocena odporności krajobrazu na degradację, ocena stanu zmian strukturalnych, funkcjonalnych i wizualnych);
- prognoza dalszych zmian zachodzących w krajobrazie kulturowym ze wskazaniem kierunków użytkowania i zagospodarowania zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju;
- określenie uwarunkowań kulturowych (w tym społecznych, gospodarczych, ekonomicznych) w postaci wniosków, analiz, prognoz i ocen.

Ocena oddziaływania na środowisko jako narzędzie wspomagające podejmowanie decyzji. Ochrona krajobrazu w procedurze OOS

Raport OOS jest wieloetapowym, wielokryteriovym procesem dochodzenia do świadomej i wyważonej decyzji dotyczącej planowania działań inwestycyjnych. Ma on charakter interdyscyplinarny i dzięki temu umożliwia widzenie problemów we wzajemnych relacjach bilansując korzyści i straty. OOS uświadamia potencjalne i realne zagrożenia oraz daje pełną wiedzę o związku inwestycji ze środowiskiem i krajobrazem. Identyfikuje negatywne oddziaływania i wskazuje możliwości ich unikania, dzięki jawności i partycypacji społecznej daje szansę uzyskania kompromisu techniczno-ekonomiczno-gospodarczo-społecznego (Sas-Bojarska 2002).

W myśl ustawy Prawo Ochrony Środowiska „w postępowaniu w sprawie OOS określa się, analizuje i ocenia ...wpływ przedsięwzięcia na środowisko oraz zdrowie i warunki życia, dobra materialne, dobra kultury, wzajemne oddziaływania (między nimi), dostępność do złóż kopalin...” (Ustawa z 27 kwietnia, 2001. Prawo ochrony środowiska

Tabela 1. Kryteria oceny krajobrazu kulturowego
Table 1. Criteria of cultural landscape evaluation

Kryteria oceny krajobrazu kulturowego	Charakterystyka kryterium	Proponowana skala oceny
Dawność	Przyjęło się powszechne twierdzenie, że im elementy struktury krajobrazu są starsze tym cała przestrzeń jest bardziej wartościowa, zabytkowa. Można przyjąć to za warunek wystarczający do ochrony ale nie konieczny. Kryteria waloryzujące wartość określonej przestrzeni powinny posługiwać się wiekiem (czasem trwania) dobrze zachowanych elementów kulturowych np. sieci osadniczej. Autorka proponuje trzystopniową skalę oceny, która powinna być indywidualnie ustalana bądź modyfikowana w zależności od „miąższości” nawarstwień kulturowych waloryzowanego krajobrazu.	<p>3 pkt. – krajobrazy w których zachowane elementy kulturowe starsze niż 300 lat</p> <p>2 pkt. – krajobrazy z elementami kulturowymi w wieku 300–100 lat</p> <p>1 pkt. – krajobrazy zawierające elementy kulturowe młodsze niż 100 lat</p>
Historyczność	Zwykle kryterium to jest proporcjonalne do dawności – wykazuje związek z wydarzeniami w historii. Krajobraz traktowany jest jako forma dziedzictwa kulturowego, pamiątka przeszłości i źródło wiedzy historycznej, dokument, dowód pewnych wydarzeń. Aby tak było krajobraz musi być autentyczny, wtedy jest rzeczywistym materialnym zapisem tradycji miejsca. Często walor historyczności nie łączy się z wartością estetyczną	<p>3 pkt. – krajobrazy w których utrwalone zostały wydarzenia historyczne o skali i randze ogólnokrajowej</p> <p>2 pkt. – krajobrazy w których utrwalone zostały wydarzenia historyczne o skali i randze regionalnej</p> <p>1 pkt. – krajobrazy w których nie zostały utrwalone wydarzenia historyczne i nie kojarzone z takimi wydarzeniami</p>
Wartość estetyczna	Walor najszybciej kojarzony, trafiający do przekonania, bardzo istotny w ocenie krajobrazu. Niekoniecznie musi wiązać się z autentycznością. Piękne mogą być krajobrazy historyczne jak i w pełni zrekonstruowane. Często „falszerstwa” architektoniczne nobilitują przestrzeń w sensie estetycznym. Piękna forma zwykle skłania do pielęgnacji i ochrony.	<p>3 pkt. – krajobrazy dające odczucie wysokiej estetyki</p> <p>2 pkt. – krajobrazy o nieznacznie zaburzonej estetyce</p> <p>1 pkt. - krajobrazy przeciętne, dysharmonijne</p>
Autentyczna substancja	Zastępowanie nowoczesną formą wszystkich wcześniejszych doprowadza do unifikacji krajobrazu. Krajobraz wielokrotnie przebudowywany nie może być świadectwem autentyczności.	<p>3 pkt. – krajobrazy o elementach strukturalnych w pełni autentycznych</p> <p>2 pkt. – krajobrazy o elementach strukturalnych nieznacznie przekształconych lub przebudowanych</p> <p>1 pkt. – krajobrazy o elementach strukturalnych całkowicie przebudowanych, zniekształconych niezgodnie z dawną funkcją i formą</p>

Harmonia	Wewnętrzna struktura krajobrazu dająca poczucie pełnego porządku i ładu oraz ciągłości funkcji. Odwrotnością jest zniżenie krajobrazu w wyniku zniszczenia jego dawnej faktury, przzerwania spójności kompozycyjnych, zniszczenie układów kompozycyjnych, osi i ekspozycji widokowych, liniowych układów historycznych czy zniszczenie harmonii i kompozycji przestrzennej przez rozcięcie jedności systemów lub intruzje obcych, bezstylowych elementów.	3 pkt. – pełna zgodność kompozycyjna dająca poczucie porządku i ładu przestrzennego oraz ciągłości funkcji 2 pkt. – nieznaczne zaburzenie porządku, ładu i ciągłości funkcji 1 pkt. – całkowite zniżenie krajobrazu poprzez poczucie chaosu przestrzennego i brak ciągłości funkcji
Wyjątkowość	Ocena – jedyny w Polsce, to coś innego niż jedyny na świecie. Całkowita oryginalność i niepowtarzalność, nie mająca swego odpowiednika w porównywalnej skali. Między absolutną różnorodnością (odmiennością) a pełną unifikacją istnieje wiele stanów pośrednich. Odrębność terytorialna – występowanie struktury krajobrazu np. cech osadnictwa typowych wyłącznie na tym obszarze.	3 pkt. – krajobrazy oryginalne i niepowtarzalne w skali ogólnopolskiej 2 pkt. – krajobrazy oryginalne i niepowtarzalne w skali regionalnej 1 pkt. – krajobrazy o cechach typowych i powtarzalnych
Treść	Krajobraz jest charakterystyczny dla danych kręgów kulturowych, charakteryzuje się pełnym typowym językiem wzorów. O symbolicznej roli krajobrazów świadczy odbiór społeczny i w związku z tym ranga symbolu nie jest trwała.	3 pkt. – istotna i łatwo określona symbolika krajobrazu o wyrazistym „genius loci” o randze ogólnopolskiej 2 pkt. – symbolika o skali i randze regionalnej 1 pkt. – krajobraz, których treść nie jest kojarzona z symbolem
Wartość emocjonalna	Krajobraz może być źródłem emocji i uczuć. One zwykle decydują o wykształceniu się związków przynależności i przywiązania (określanych jako swojskość krajobrazu) i przez to są najskuteczniejszym sposobem ochrony krajobrazów. Dla określenia tego waloru konieczne są badania ankietowe lub metoda wywiadu.	3 pkt. – społeczność lokalna w badaniach ankietowych wykazuje ścisłe związki emocjonalne z miejscem 2 pkt. – związki społeczności z miejscem dotyczą tylko wybranych grup społecznych i wiekowych 1 pkt. – związki przywiązania i przynależności zostały przerwane i obecnie społeczność lokalna nie identyfikuje się z tradycją miejsca i nie dba o stan przestrzeni
Wartość użytkowa	Współczesność przyniosła bardzo pragmatyczny sposób traktowania krajobrazu. Wartościowe jest to co użyteczne. Najłatwiej poddajemy się tym kryteriom. Jest to jednak bardzo niebezpieczne podejście, traktujące krajobraz jako produkt w stosunku do którego można stosować prawa rynku	3 pkt. – krajobrazy użytkowane zgodnie z tradycyjną funkcją, która przynosi ekonomiczne korzyści 2 pkt. – krajobrazy wykorzystywane zgodnie z tradycyjną funkcją, ale nie ekonomiczne i dlatego narażone na przekształcenia funkcjonalne i zmiany w sposobach użytkowania terenu 1 pkt. – krajobrazy „na sprzedaż” w związku z wygaśnięciem uzasadnienia podtrzymywania ich dawnej ekonomicznej funkcji

– Dz.U. 62, poz. 627). Ustawa określa **krajobraz** jako „wartości ekologiczne, estetyczne i kulturowe terenu oraz związanych z nimi elementów przyrodniczych, ukształtowane przez siły przyrody lub w wyniku działalności człowieka”.

Krajobraz kulturowy jako taki podlega systemowi OOS na równi ze środowiskiem przyrodniczym w formie ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych oraz jest przedmiotem ochrony prawnej w myśl Ustawy o zabytkach i opiece nad zabytkami. Pomimo, że krajobraz nie posiada w Ustawie POŚ odrębnego określenia, podlega ocenie i ochronie jako element środowiska.

Kryteria oceny krajobrazu kulturowego

W przypadku waloryzacji krajobrazu kulturowego, jego strony materialnej jak i niematerialnej, uwzględnia się zawsze parametry, takie jak jego: rozmiar, zasięg i skala. Każda ocena rozpoczyna się rejestracją zasobu, czyli szczegółową inwentaryzacją przestrzeni – w kryteriach architektury krajobrazu jest to identyfikacja formy, substancji i treści (Dąbrowska-Budziło 2002a, b). Ponieważ w myśl ustawy o zabytkach krajobraz jest dobrem kultury, można z powodzeniem stosować kryteria jego oceny podobne jak w ochronie zabytków. Szczegółowo kryteria te w odniesieniu do zabytków omawia K. Pawłowska i M. Swaryczewska (2002), odnoszą się do nich także J. Kot oraz I. Norek (1996) oraz A. Böhm i K. Pawłowska (1993).

Poniżej kryteria te zostały przedstawione jako próba autorskiego przełożenia na ocenę krajobrazu kulturowego (tab. 1).

Podsumowanie

Waloryzacja krajobrazu na potrzeby planowania przestrzennego powinna uwzględniać kryteria kulturowe. Fakt ten uzasadnia zasada ekorozwoju, jak i przepisy prawne. Ocena, jako proces dochodzenia do opinii o wartości krajobrazu, nie funkcjonuje samoistnie lecz ma swego twórcę i adresata. Coś stanowi zawsze wartość dla kogoś, zatem proces waloryzacyjny zawsze będzie obciążony subiektywizmem. W ocenie kierujemy się zwykle wrażeniami, jakie dostarcza krajobraz oraz własnymi upodobaniami intelektualnymi jak i estetycznymi, emocjonalnymi, a także użytkowymi. Waloryzacja krajobrazu kulturowego może i powinna uzupełniać oparte na obiektywnych kryteriach oceny środowiska przyrodniczego.

Obecnie, podobnie jak w przeszłości, stan i jakość krajobrazu nadal pozostaje świadectwem ludzkiej działalności. Dziś jednak bardziej świadomie możemy klasyfikować zakres naszej odpowiedzialności za stan przestrzeni, gdyż uczestniczymy w procesie planowania przestrzennego przez przynależność do przynajmniej jednej grupy osób. Do grup tych należy zaliczyć: **planistów** – którzy przez decyzje zawarte w planach zagospodarowania przestrzennego, strategiach rozwoju i programach (podlegających z mocy prawa tzw. strategicznym ocenom oddziaływania na środowisko), korygują ustalenia planistyczne pod kątem ochrony środowiska oraz wdrażają ideę ekorozwoju, **projektantów** – przez projektowanie przedsięwzięć o jak najmniejszym negatywnym wpływie na środowisko oraz krajobraz, **inwestorów** – którzy wdrażają działania na rzecz ochrony środowiska i krajobrazu, zalecane w trakcie procedury OOS

i podczas wszystkich faz procesu inwestycyjnego, **ekspertów** – odpowiedzialnych za poprawne i pełne zidentyfikowanie zagrożeń oraz oddziaływań inwestycji na środowisko i krajobraz, przygotowanie najmniej konfliktowego wariantu i raportu OOS jako kompleksowego dokumentu ufatwiającego podjęcie decyzji, **administrację publiczną** – przez wydawanie odpowiednich decyzji, wskazywanie w projekcie decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (wzizt) lub decyzji pozwolenia na budowę według wariantu dopuszczonego do realizacji a także przez egzekwowanie od inwestorów środków na rzecz ochrony krajobrazu i działania zmierzające do podnoszenia jakości raportów OOS, **lokalną społeczność** – która uczestniczy w procesie zmian wizerunku przestrzeni przez udział w procesie partycypacji społecznej i zaangażowania w pracę na rzecz osiągnięcia kompromisu (obecnie bez udziału badania opinii społecznej inwestycja może zostać zaskarżona i unieważniona).

Literatura

- Bogdanowski J., 1990, Metoda jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WARK) w studiach i projektowaniu, Kraków.
- Bogdanowski J., 1996, Projekt standardowego opracowania problematyki ochrony wartości kulturowego krajobrazu i środowiska w studium do planu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, Krajobrazy 12 (24), Warszawa.
- Bogdanowski J. (red.), 2001, Krajobraz kulturowy Polski. Województwo Małopolskie, Stowarzyszenie Natura i Kultura, Kraków-Warszawa.
- Böhm A., 2002, Architektura krajobrazu w dobie ponowoczesności, [w:] Rybarkiewicz J. (red.), IV FORUM Architektury krajobrazu. Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej, Narodowy Fundusz ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Katowice, s. 32-34.
- Böhm A., Pawłowska K., 1993, Piękno krajobrazu a demokracja i rynek, Świat Nieruchomości, nr 5.
- Dąbrowska-Budziło K., 2002a, Wartości krajobrazu kulturowego w praktyce planistycznej, [w:] Rybarkiewicz J. (red.), IV FORUM Architektury krajobrazu, Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej, Narodowy Fundusz ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Katowice, s. 129-132.
- Dąbrowska-Budziło K., 2002b, Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie, Zeszyty Naukowe Architektura, nr 46, Rozprawa habilitacyjna, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Kot J., Norek I., 1996, Ekonomiczna wartość krajobrazu [w:] A. Böhm (red.) Krajobraz miejski w warunkach demokracji i wolnego rynku, Kraków.
- Michałowski A., 1996, Ochrona krajobrazu wyzwaniem XXI wieku w Polsce, [w:] Zarys koncepcji krajowego systemu ochrony zabytkowych krajobrazów w Polsce, praca zbiorowa, Krajobrazy 16 (28), Warszawa, s. 11-21.
- Myczkowski, Z., 2003, Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce, Politechnika Krakowska, Monografia 285, seria Architektura, Kraków.
- Myga-Piątek U., 2001, Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych, Przegląd Geograficzny, t. 73, z. 1-2, s. 163-176.
- Myga-Piątek U., 2005a, Krajobraz jako pojęcie geograficzne, [w:] Myga-Piątek U. (red.), Krajobraz kulturowy – aspekty teoretyczne i metodologiczne, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, t. 4.
- Myga-Piątek U., 2005b, Historia, metody i źródła badań krajobrazów kulturowych, [w:] A. Szponar, S. Horska-Schwarz (red.), Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu, Problemy Ekologii Krajobrazu, t. XVII, Wrocław, s.71-77.

- Pawłowska K., 2001, *Idea swojskości miasta*, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Pawłowska K., Swaryczewska M., 2002, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Sas-Bojarska A., 2002, *Możliwość wykorzystania procedury "Ocena oddziaływania na środowisko" dla ochrony i kształtowania krajobrazu zagrożonego nowymi przedsięwzięciami*, [w:] Rybarkiewicz J. (red.), *IV FORUM Architektury krajobrazu. Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej*, Narodowy Fundusz ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Katowice, s. 89-99.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska* (Dz.U.2001.62.627 z dnia 20 czerwca 2001 r.).
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U. z dn. 10 maja 2003 r.).

Criteria and methods of assessment of cultural landscape in the process of spatial planning against the existing legal procedures

Summary

The system of the geographic environment is of spatial nature. This feature also concerns the physiognomic side of the environment, that is the landscape. Dynamic interactions occur between natural processes and human activities, which can be analysed in both structural-functional and visual terms. Spatial planning is considered as an aware and organized action in order to define the condition of the space and recognize human needs, and then design and determine the way and rules of satisfying these needs in the form of spatial management. That should be done basing on knowledge of landscape values and conditions of the geographic environment.

Literature regarding spatial planning consider scientists' opinions concerning, among other things, functioning of geosystems, recording and studying their transformation and effects of human activities (formally expressed in the form of various project-related documents, i.e.: catalogization and assessment of the natural environment for various needs, e.g. for colonization, farming, tourism and recreation; Assessment of impact of investments on the natural environment; ecophysiographic papers – general and problem-specific). What is noticeable about them, however, is insufficient involvement in the matters of the cultural landscape.

The article is a geographer's attempt to look at the process of spatial planning from the viewpoint of the need of valorization of the cultural space. It is therefore a text from the borderline of natural, humanistic and technical sciences. It tries to discuss the relations occurring between assessment of the natural environment and assessment of the cultural landscape.

The main methods of this assessment should be based, among other things, on: complex field research – including detailed catalogization of historical objects and places and assessment of their rank, condition and functions; archeological-historical studies; analyses of archival cartographic materials, remote sensing data and planning materials. It also seems appropriate to enhance the research with sociological methods, e.g. survey methods regarding social participation and perception of the landscape.

Suggested criteria of assessment of the cultural landscape include: antiquity, historicity, aesthetics, original material, composition, uniqueness, typicality, distinctness, contents and form, emotional and integration value, usability, economic value.